

Carin Bergström

Mitt i byn

*Med kyrkan som följeslagare
genom Sveriges historia*

Studiehandledning

sammanställd av Ingela Frid för Sockenkyrkonätverket
med stöd av Kungliga Vitterhetsakademin

Välkommen

“Kyrka mitt i byn” är ett uttryck som många känner igen. Det är utgångspunkten för boken, som överskådligt presenterar sockenkyrkans roll i Sveriges historia. Författaren Carin Bergström är fil.dr. i historia och har varit chef för bl.a. Hallwylska museet i Stockholm och museet på Skokloster i Uppland. I boken sammanfattar hon tusen års historia i Sverige, som är ett till ytan stort land och med stora regionala skillnader i utvecklingen genom seklerna. Mycket kunskap ryms i denna bok, som passar utmärkt att studera i studiecirkelform.

Vad kännetecknar en studiecirkel?

Fritt och frivilligt är folkbildningens ledord. Cirkeln har ingen katederundervisning och ingen i gruppen behöver vara ämnesexpert - tvärtom! Nyfikenhet är deltagarnas gemensamma nämnare och man hjälps åt på vägen till kunskap. Cirkelledarens roll är att sköta närvarolistan, se till att alla i gruppen kommer till tals så mycket som var och en vill, samt att leda diskussionen i den mån det behövs.

Cirkeln kan knytas till ett studieförbund om man så önskar. Studieförbundens stöd till cirklar varierar mycket från plats till plats. Alla studieförbund har t.ex. inte lokaler överallt. Det som de ofta kan bistå med är

- att marknadsföra cirkeln på sin hemsida och i sitt studieprogram, för att locka fler deltagare
- hjälp med utskick, kopiering och utskrift (t.ex. av denna studiehandledning), erbjuda lokal och teknisk utrustning (om ni t.ex. vill visa bilder på storskärm eller duk).
- samordning av bokbeställningar och eventuellt även viss subvention
- tillgång till kaffe och te till självkostnadspris.

Studieförbunden erbjuder även kostnadsfria ledarutbildningar med jämna mellanrum.

Vad förväntar sig studieförbundet?

En studiecirkel består av minst 3 och maximalt 12 deltagare (inklusive cirkelledare) som träffas minst 3 gånger, totalt minst 9 studietimmar à 45 minuter. En vanlig tid för kvällscirklar är 19.00-20.45, vilket är 2 studietimmar plus en kvartars paus.

- Ledaren får en närvarolista som han eller hon fyller i och lämnar in då cirkeln är slut. Det kan vara en lista på papper eller en elektronisk lista som fylls i på dator, surfplatta eller i mobilen.
- Ni behöver även lämna in en studieplan där ni kortfattat vad ni gjort och diskuterat på cirkelträffarna. Om ni använder en färdig studiehandledning - till exempel denna - så behöver ni inte skriva någon sådan plan.

Hur kommer vi i kontakt med ett studieförbund?

Det finns tio studieförbund i Sverige. Nästan alla har folkrörelser och/eller politiska partier som grundorganisationer, men till det yttre skiljer de sig inte mycket från varandra. Arbetsätt, utgivning av studieprogram och tillgång till lokaler kan dock skilja sig mycket från plats till plats. Studieförbunden (och folkhögskolorna) får statliga medel för att möjliggöra och utveckla folkbildning i Sverige. Mer om varje studieförbund och aktuella kontaktuppgifter finns på organisationen Studieförbundens hemsida, www.studieforbunden.se.

Förslag på upplägg av cirkeln

Studiehandledningen innehåller tio avsnitt, motsvarande bokens kapitel, och baseras på att deltagarna läser ett kapitel inför varje sammankomst (utom eventuellt den första). Ett alternativ är att gruppen läser kapitlen högt tillsammans under träffarna. Det tar ganska mycket tid (räkna med fler studietimmar) och ger kanske mindre utrymme för diskussioner, men valet av arbetsmetod är helt och hållet gruppens. Varje avsnitt inleds med ett kort referat av kapitlets innehåll, följt av ett antal frågor. Missa inte frågorna i bildtexterna! Observera att svaren inte alltid står att finna i Carin Bergströms bok. Ibland kan uppslagsböcker eller internet vara till hjälp, andra gånger finns det helt enkelt inget rätt eller fel svar. Se frågorna som förslag på inledningar till diskussioner!

Varje avsnitt avslutas med något eller några tips på hur man kan ta reda på mer om något av det som kapitlet behandlar. Se det som möjligheter till fördjupning, som inte behöver göras inom cirkelns ram - om ni inte vill, förstås.

Hur ofta ska studiecirkeln träffas?

Att träffas tio gånger under en termin kräver i princip att man ses varje vecka, vilket många upplever som alltför intensivt, särskilt som man ska läsa ett bokkapitel inför varje sammankomst. Dela därför gärna upp cirkeln på två terminer med träffar varannan vecka. Dagtid eller kvällstid bestämmer ni själva, det behöver inte ens vara samma veckodag och tidpunkt varje gång. Många studiecirkel gör uppehåll i samband med storhelger. Ni avgör också om ni vill träffas hemma hos varandra, i studieförbundets lokaler eller någon annanstans. Bibliotek, församlingshem och kulturhus har ofta grupprum att låna ut kostnadsfritt. Många cirkeldeltagare tycker om att träffas på "neutral" plats, för då behöver ingen känna sig som värd/värdinna med allt vad det innebär.

Efter cirkelns slut

Nyfikenhet har en förmåga att växa ju mer man får reda på! Därför kan det vara trevligt att avsluta cirkeln med ett studiebesök eller annat arrangemang, som en elfte sammankomst. Ett sådant kan läggas upp på många sätt. Se mer i avsnitt 6 och på sista sidan.

Inför första sammankomsten

I en läsecirkel delas vanligen boken ut vid första sammankomsten. Det är då förstås inte möjligt för deltagarna att vara pålästa på första kapitlet. Just vid detta tillfälle kan det därför vara bra om cirkelledaren har läst kapitlet i förväg och kan berätta, alternativt att man ägnar en del av första sammankomsten åt att läsa gemensamt. Ett annat alternativ är att se till att deltagarna får sin bok i god tid före cirkelstarten. Det kan studieförbundet hjälpa till med.

FÖRSTA SAMMANKOMSTEN

Skånelandskapen

sid 7-28

Kort om kapitlet

Som exempel på en tidigmedeltida kyrka beskriver Carin Bergström Maglarps gamla kyrka utanför Trelleborg i sydligaste Skåne. Den är byggd på 1100-talet i tegel, som då var ett nytt och dyrt material. De flesta kyrkor från den tiden är byggda i sten. Dopfunten är ofta medeltidskyrkans äldsta bevarade inventarium och lika gammal som kyrkan själv.

Kyrkorna såg helt annorlunda ut invändigt mot nu. Församlingen kunde inte se mässan firas, eftersom den försiggick bakom ett skrank. De kunde däremot höra prästen och känna lukten av rökelse. Någon predikstol fanns inte. De kommer långt senare. Församlingen satt inte i bänkar, utan stod upp och lyssnade eller rörde sig i kyrkorummet.

Vid denna tid uppfördes och bekostades kyrkorna av kungamakten, biskopar och stormän. Redan under tidig medeltid fanns det gott om kyrkor i Skåne, medan det dröjde innan kyrkbyggandet nådde Norrland.

Frågor - att diskutera

1. Vilka byggnadsdelar består en kyrka av? Vilka måste finnas för att den medeltida mässan skulle kunna firas?
2. Karl XI:s monogram påträffas ofta, målat eller snidat, på kyrkliga inventarier i Skåne. Varför?
3. I mindre orter byggdes ofta ny kyrka på 1800-talet eller början av 1900-talet då medeltidskyrkan blivit för liten för att rymma sockenborna. Kan det ha funnits flera anledningar till nybyggena?
4. På sidan 17 skriver Carin Bergström:

Kanske är det just som kulturbärare som sockenkyrkan spelat störst roll, och när vi nu kommer att slå följe med den genom den svenska historien är det främst denna roll vi kommer att studera - hur den bidragit till att forma våra vanor, vårt språk, vår utbildning, vår ekonomi, vårt sätt att tänka, våra byars utseende, vår politik.

Har ni redan nu några tankar kring kyrkans betydelse för de områden som Bergström nämner? Diskutera även utifrån vad ni vet om bakgrunden till dagens sjukvård, sociala omsorg och rättsväsende. Denna diskussion är central, så återkom gärna till den under cirkelns gång!

5. Vad kallas den halvrunda delen på kyrkan och vad hade/har den för funktion?
 Gryts kyrka, Skåne. Foto: Ingela Frid.

Tipset

De första kyrkorna byggdes på platser där människor redan bott länge. Riksantikvarie-ämbetets fornlämningsregister och -karta visar kända fornlämningar och arkeologiska fyndplatser. Det ger en viss uppfattning om var landskapet var bebott i förhistorisk tid. Finns det några kända boplatser eller andra förhistoriska spår kring de medeltidskyrkor som ni känner till?

Besök www.fmis.raa.se och studera!

Kring Sjørups gamla kyrka i Ystads kommun i Skåne finns en runinskription och rester av två förhistoriska gravhögar. Utsnitt ur karta på fmis.raa.se.

Ständiga strider om Sveriges tron

sid 29-48

Kort om kapitlet

Från kristnandet fram till 1300-talets mitt byggdes mängder av kyrkor i det område vi nu kallar Sverige. Carin Bergström beskriver utvecklingen som en *byggboom, som senare aldrig överträffats*. Många av kyrkorna byggdes på helt privat initiativ av stormän, i omedelbar anslutning till deras gårdar.

Medeltidens första sekler kännetecknas av strider, ofta blodiga sådana, om makten över området kring Vättern. Skriftliga källor och arkeologiska utgrävningar fungerar som pusselbitar för att förstå detta skede av Sveriges framväxt. Medeltidskyrkorna är, som byggnader, också mycket viktiga källor i den historiska forskningen.

Den kristna kyrkan fick alltmer fäste i våra områden, bl.a. genom att ett antal kloster anlades. Kyrkan fick också en allt fastare organisation, med biskop, domkapitel och olika tjänstemän.

Frågor - att diskutera

1. Det var huvudsakligen två ätter som kämpade om tronen under tidig medeltid. Vilka var de och vem gick segrande ur striden?
2. Vilka åtgärder genomförde Birger jarl för att skapa ett starkt rike och fungerande samhälle? Vilken roll hade kyrkans organisation i det hela?
3. På 1100-talet grundades de första klostren i Sverige, bland andra Nydala i Småland. De inflyttade cisterciensmunkarna mötte starkt motstånd från bönderna. Hur löstes konflikten?
4. Striderna om Sveriges tron utspelade sig i landskapen runt Vättern. Hur kom det sig att rikets säte kom att hamna i Mälardalen?
5. Många stenkyrkor var från början gårdskyrkor och ingick i stormannagårdarnas byggnadsbestånd. Finns det någon kyrka i er bygd som kan ha ingått i ett sådant gårdskomplex?
6. Finns det någon kyrka i er närhet som kan ha varit klosterkyrka från början?

7. En medeltida skulptur, jungfru Maria med Jesusbarnet i Kungslena kyrka i Västergötland. Helgonen var viktiga i kyrkan i Sverige under medeltiden. Främst av dem var just jungfru Maria, som blev särskilt populär under 1300- och 1400-talen. Varför?
Foto: Ingela Frid

Tipset

Medeltiden har varit ett populärt tema i böcker och filmer de senaste decennierna. Vetenskapsjournalisten Maja Hagerman berättar om Sveriges medeltidshistoria i serien Tusenårsresan (tre delar). Den finns att se på www.oppetarkiv.se.

Folkets kyrka

sid 49-68

Kort om kapitlet

Från 1200-talet och framåt kan tala om en folkligare kyrka, i bemärkelsen att socknens folk tog ansvaret för kyrkobyggnaden och dess inventarier. I samma ansvar ingick att hålla prästgården och dess byggnader i ordning. Socknarnas bönder bildade byalag. Även prästen var med i byalaget. Han var nämligen också bonde, men betalade ingen skatt till kungen.

Förpliktelserna för folket inom det som idag är Sverige var varierande. Det fanns ännu ingen enhetlig lag, utan istället en mängd landskapslagar vilket betydde att lag och rätt kunde skilja sig mycket mellan olika landskap.

Ytterligare ett inslag av folklig fromhet var seden att uppsöka helgonreliker. Detta var en sed som utvecklades i hela Norden under medeltiden. Pilgrimsvandringarna tog fromheten ut i landskapet och de kristna följde, konkret, vägar som heliga män och kvinnor gått.

Frågor - att diskutera

1. Vad betydde ursprungligen orden inviga och skrinlägga? Hur tror ni att orden har fått de betydelser de har idag?
2. Vilka viktiga inslag ingick i invigningen av en kyrka i Sverige på medeltiden?
3. Almanackans namnsdagar var ursprungligen helgondagar, som firades av kyrkan. Kyrkoåret reglerade samhällslivet på många sätt, även världsligt. Vad hände t.ex. i samband med S:t Mikael's dag, ofta kallad Mickelsmäss?
4. Vilket känt helgon blev hela Sveriges skyddshelgon på medeltiden? Finns det några spår av honom idag i stadsnamn, gatunamn eller andra företeelser som ni kommer på?
5. Byggnadsdelar på kyrkorna som blev allt vanligare var sakristia och vapenhus. Vad betyder ordet sakristia och varför kallas tillbyggnaden så?

6. På sid 65 skriver Carin Bergström att kyrkan och kyrkogården var en fredad plats, därför var det viktigt att markera gränsen mellan kyrkans mark och området utanför. Kyrkogårdsmuren kallas ibland bogårdsmur. Har ni hört ordet förut? Är det ett ord ni använder?

Fotot är taget vid Fridlevstads kyrka i Blekinge. Trappor över muren är ingen ovanlig syn och ännu vanligare var det förmodligen förr. Det finns många teorier om varför man byggde trappor på detta sätt, ofta precis bredvid porten i muren. Vilka teorier har ni hört? Vilka tror ni på?

Foto: Ingela Frid.

Tipset

På Riksantikvariämbetets hemsida finns en stor mängd digitaliserade publikationer, däribland de flesta volymer som gavs ut inom projektet "Sveriges kyrkor" (1912-2011) och forskningsprojektet "Sockenkyrkorna" (1996-2001). Besök <http://samla.raa.se>, använd sökfunktionen och botanisera bland många intressanta publikationer - alla helt gratis att läsa och ladda hem! (Observera att webbadressen inte ska innehålla "www").

Politisk oro, högklassig konst och intensiv fromhet

sid 69-86

Kort om kapitlet

Sverige, Norge och Danmark hade förenats i Kalmarunionen, men alla ville inte infoga sig under unionskungen och maktkamperna fortsatte. Det politiska spelet syns indirekt också i kyrkorna. Carin Bergström tar upp exemplet statyn S:t Göran och draken, donerad av Sten Sture efter hans triumf över unionskungen Kristian I vid slaget vid Brunkeberg 1471.

Kyrkorna förändrades invändigt genom att en stor mängd av sten- och tegelkyrkorna försågs med tegelvalv. Förut hade kyrkorna i allmänhet haft platt innertak.

En annan mycket stor förändring i de flesta kyrkors inre var att de försågs med kalkmålningar. Väggar och valv smyckades med scener ur Bibeln och helgonlegender. Helgonen framställdes med speciella attribut, för att de skulle gå att identifiera.

Frågor - att diskutera

1. Bland 1400-talets nya inslag i kyrkorummen och kyrkobyggnaderna var tegelvalv, som ersatte de gamla platta innertaken av trä. Vilka ytterligare förändringar skedde i kyrkorna på många håll? Kan ni se exempel på dessa förändringar i kyrkor i er närhet?
2. Vad innebar patronatsrätten - och när i tiden upphörde den? Fanns det patronatskyrkor i er närhet och i så fall vilka? Vilka släkter har innehaft patronatsrätten?
3. Biskoparna hade kyrkans högsta ämbete i landet under den katolska tiden. Vad innebar ämbetet i form av rättigheter och världslig makt?

4. Helgonen känns igen på sina attribut, som nästan alltid anspelar på händelser i helgonets liv, så som de berättas i legenderna. Bilderna visar aposteln Petrus med nycklar (skulptur i Mossebo kyrka, Västergötland) och S:ta Dorotea med fruktkorgen (kalkmålning cirka 1460 i Knislinge kyrka, Skåne). Varför har de just dessa attribut?

Foto: Ingela Frid

Tipset

Sveriges kyrkliga konstskatter är oändliga i utförande, färg, form, stilar och representation av tidsepoker och idéer. Många kyrkliga inventarier finns i museimagasin, dit de ofta räddats av framsynta personer då kyrkorum omgestaltats för att ge plats åt nya stilideal.

Några platser på internet att besöka för dig som är intresserad av kulturarv, konst och arkitektur:

<http://kmb.raa.se> - Riksantikvarieämbetets fotodatabas Kulturmiljöbild

<http://mis.historiska.se/mis/sok/sok.asp> - Sök i Historiska museets samlingar

<http://www.alvin-portal.org> - ALVIN - plattform för digitala samlingar och digitaliserat kulturarv

Hundra år av reformation

sid 87-104

Kort om kapitlet

Reformationen brukar betecknas som medeltidens slut. Strax innan reformationen, i början av 1500-talet, fanns cirka 2350 sockenkyrkor i det nuvarande Sveriges område. Gustav Vasa drev igenom reformationen i det dåvarande Sverige, en process som tog mer än ett halvt sekel rent administrativt. Reformationen innebar att kyrkan i Sverige bröt bandet till den katolska kyrkan och bildade en protestantisk statskyrka under eget styre. Klostren stängdes och kyrkornas egendomar och ägodelar blev statliga, i praktiken kungens.

Det som tog längst tid var att få folket att ändra sedvänjor, sluta med vallfärder och helgondyrkan och annat som inte var förenligt med den protestantiska läran.

Kalkmålningarna på kyrkornas väggar och tak fick dock vara kvar. Det finns en seglivad uppfattning att kalkmålningarna vittades över i samband med reformationen, men det stämmer inte. Det skedde långt senare.

Frågor - att diskutera

1. Vilka skäl hade Gustav Vasa att genomföra reformationen i Sverige?
2. Då reformationen inleddes var katolska kyrkan i Sverige mycket rik. Hur kom det sig? Vem hade skänkt rikedomar till kyrkan och varför?
3. Konfiskeringen av sockenkyrkornas dyrbarheter pågick ett tag, innan befolkningen fick nog. Det uppstod protester som övergick i rena uppror på ett par ställen i landet, framför allt i Dalarna och Småland. Vad var det som till sist utlöste dessa uppror?
4. Klostren i Sverige stängdes efterhand under 1500-talet. Vilka omständigheter försvårade nedläggningen av vissa kloster för kungen?
5. Hur såg reformationsprocessen ut i Danmark, som Skånelandskapen var en del av vid den aktuella tiden?

6. *Gustav Vasa lät bygga Vadstena slott. Varför var det viktigt för kungen att uppföra en sådan maktsymbol i just Vadstena? Har ni besökt Vadstena slott? Vad finns där idag?*

Foto: M W, Pixabay.

Tipset

Boktips! 1500-talshistoria berättad av två idéhistoriker:

-*Vasadöttrarna* av Karin Tegenborg Falkdalen, en bok om Gustav Vasas fem färgstarka döttrar, som liksom de flesta historiska kvinnor hamnat i skuggan av män.

-*Förlorarnas historia* av Magnus Nyman, om reformationen sedd ur katolskt perspektiv. Lyckades reformatorerna helt utrota den katolska tron i Norden?

Bergslagens nybyggda kyrkor

sid 105-124

Kapitlet

Sveriges kanske viktigaste ekonomiska utveckling under 1600-talet skedde i Värmland och västra Västmanland. Där utvecklades brytning av järn och koppar, som kom att bli viktiga exportvaror. Inkomsterna var välkomna, eftersom Sverige behövde pengar till de många krig som landet medverkade i under hela århundradet.

Med Bergslagens och brukens utveckling kom behov av såväl yrkeskunnande som arbetskraft. Inflyttningen skedde främst från Tyskland och Nederländerna. Livaktigheten ledde till att nya kyrkor byggdes och socknar bildades.

Prästerna som rekryterades till de nya socknarna hade ofta dubbla roller i lokalsamhället, dels som kyrkans män, dels som bruksintressenter.

Kyrkorna byggdes i den rådande stilen barock, som kännetecknas av svulstiga former vilket syns inte minst i de pampiga altaruppsatserna.

Frågor - att diskutera

1. Merparten av kyrkorna i Värmland är byggda helt i trä och ligger vid vattendrag eller sjöar. Vad beror det på?
2. Praktfulla altaruppsatser och predikstolar tillkom i många kyrkor på 1600-talet, inte bara i Bergslagen. Vad berodde det på? Carin Bergström skriver att predikstolen "kom att bli den protestantiska kyrkans viktigaste inredningspjäs". Varför var det så?
3. Under 1600-talet bildades nya stift, delvis för att landets yta ökade efter krigsvinster. Vilka städer blev nya stiftsstäder och vilka av dem är det ännu?
4. Varför oroade sig Karl XI över stiftens självstyre och vad gjorde han åt saken?
5. Inte bara Bergslagens kyrkor fick altaruppsatser under barockens 1600-tal och tidigt 1700-tal. Finns det några sådana altaruppsatser i kyrkorna i er närhet? Är i så fall bildhuggarnas och målarnas namn kända?

6. Engelsbergs bruk i Västmanland anlades 1681. Bruksmiljön är mycket välbevarad och bland annat därför har Engelsbergs bruksmiljö tagits upp på UNESCO:s världsarvslista. Det finns i skrivande stund 15 världsarv i Sverige. Vilka är de? Innefattar något av dem ett kyrkligt kulturarv? Och vem äger dessa kulturarv, t.ex. Engelsbergs bruk? Byggnaden på bilden är byggd av "mursten" tillverkad av slagg från järnhanteringen. Foto: Ingela Frid

Tipset

Besök Ekomuseum Bergslagens hemsida, med information om många intressanta bruksmiljöer, hyttor, kyrkbyar och gårdar. De flesta är öppna för besök. Adressen är www.ekomuseum.se.

Utflykt?

Om ni vill avsluta cirkeln med en utflykt så är det dags att ta itu med planeringen nu!

Bestäm ett datum. Hel- eller halvdag, eller en kväll? Helg eller vardag?

Kom med förslag på besöksmål eller aktivitet. Om det finns flera bra förslag så rösta.

Bestäm vad det får kosta (om det får kosta något alls).

Boka guidad visning och lunch eller fika.

Uppdra åt någon eller några i gruppen att göra bokningar, eller be studieförbundet om hjälp!

I herrans tukt och förmaning - stormaktens idévärld

sid 125-144

Kort om kapitlet

1600-talets samhälle i Sverige präglades av strikt ordning. Hustavlan, som delade in folket i det andliga ståndet, det politiska ståndet och hushållsståndet, är ett slags traditionell sinnebild av stormaktstidens idéer.

Kyrkans ställning som myndighet befästes och kom i slutet av seklet att regleras i kyrkolagen. Ordningen inne i själva kyrkobyggnaden var mycket tydlig. Under gudstjänsterna satt församlingsborna på bestämda platser efter kön, gårdstillhörighet eller ålder - sedvänjorna var olika i skilda delar av landet. Läs mer om detta på sidan 128!

Epitafier och gravkor i kyrkorna visade menigheten vilka ätter som var mäktiga i området och vilken kung som regerade för tillfället. 1600-talet präglades också av många och svåra krig, framför allt mellan Sverige och Danmark.

Frågor - att diskutera

1. Kyrkorummen förändrade utseende efter reformationen och den lutherska lärans införande. Ett resultat av detta är att kyrkorna försågs med sittbänkar. Varför var det viktigt att församlingen satt under gudstjänsten?
2. Socknens mest välbeställda och framstående familjer såg till att vara representerade i kyrkorna på olika sätt. Vad kunde det röra sig om för typer av föremål eller annat, som visade deras närvaro och betydelse? Finns det några sådana föremål i kyrkorna i er närhet?
3. I mitten av 1600-talet tillföll Skåne och Blekinge Sverige efter freden i Roskilde. Hur fick man befolkningen att byta språk och lojalitet? Vilken roll spelade kyrkan och prästerna i denna process?
4. Av sockenborna förväntades lydnad och lojalitet mot såväl kungen som kyrkan, men vilka förväntningar hade prästerna på sig som goda förebilder?
5. Från 1600-talet har vi de allra äldsta sockenstämmoprotokollen. Vad var sockenstämman och vilken uppgift hade den?

6. Bänkrader utan dörrar (Orsa kyrka i Dalarna) och med dörrar (Förkärla kyrka i Blekinge).

Hur kan vi datera bänkarna med hjälp av deras utseende?

Hur ser kyrkbänkarna ut i kyrkorna i er närhet?

Foto: Ingela Frid

Tipset

Många kyrkor har informativa och bildrika hemsidor. Hitta en församling eller kyrka genom att besöka www.svenskakyrkan.se. Bilder och berättelser om några av kyrkorna i de fem sydligaste stiftet finns på www.kyrkoguiden.se. Tipsa gärna varandra om fler intressanta hemsidor!

ÅTTONDE SAMMANKOMSTEN

Prästgårdsidyll och sambällsförändringar

sid 145-160

Kort om kapitlet

På 1700-talet byggdes kyrkoherdeboställen och prästgårdar som påminde om små herrgårdar med tillhörande parker. Bildningsidealet stod högt inom prästfamiljerna och det var viktigt att sönerna fick god utbildning. Prästerna brukade marken som hörde till gården, men kunde förstås inte ge den i arv till sina barn. Klockaren var en nästan lika viktig person som prästen. Till hans uppgifter hörde bl.a. att undervisa sockenborna i läsning och katekes.

På 1800-talet spreds nymodiga idéer och påbud ut till socknarna, såsom uppförande av skolhus, fattighus, smittkoppsvaccination, potatisodling och ökad kunskap om hygien. Dessa frågor diskuterades i sockenstämman, där prästen och bönderna sammanträdde. I lyckliga fall finns bevarade protokoll från sockenstämmans möten.

Vid kommunalreformen 1862 bildades det vi idag menar med kommuner. I praktiken innebar det att varje socken samtidigt också blev en kommun, och dessa båda förvaltningar delade upp ansvarsområdena mellan sig.

Frågor - att diskutera

1. Prästgården var socknens administrativa och sociala mittpunkt. På vilka sätt?
2. Prästen hade till uppgift att varna äkta makar som inte kom överens, tillrättvisa personer som betedde sig illa, och andra saker som med dagens mått kan ses som intrång i privatlivet. Hur skilde sig sättet att tänka då mot nu? Varför var det självklart att prästen måste ingripa?
3. *Folkskolestadgan trädde i kraft 1842. De flesta socknar hade redan någon form av undervisning med kringgångsskolor. Varför tvekade man i vissa socknar att bygga folkskolor? Hur länge hade Svenska kyrkan ansvaret för den grundläggande skolundervisningen i Sverige?*
4. I rika jordbruksbygder med få jordägare byggde man ofta skolor och fattighus tidigare än i småbrukarbygder. Vad kan det ha berott på och vilken roll spelade sockenstämman?
5. Klockaren var en mycket viktig person i socknen, med många sysslor att sköta. Vilka arbetsuppgifter hade klockaren och hur förändrades de från 1686 års kyrkolag fram till 1800-talet?

6. Längre fanns ett tjänstebostadstvång för präster, som innebar att han eller hon måste bo i prästgården om en sådan fanns. Vilka för- och nackdelar ser ni i detta? När upphörde tvånget och vad fick det för konsekvenser? Hur nyttjas prästgårdarna i er närhet idag? På bilden ses Valstads prästgård i Västergötland, där en ideell förening driver café och vandrarhem. Foto: Ingela Frid.

Tipset

Lantmäteriet är en av våra äldsta myndigheter och på deras hemsida finns en avdelning med historiska kartor. Chansen är stor att ni hittar kartor över era byar och bygder, som upprättats i samband med t.ex. skiften och ägodelningar. Tjänsten är helt gratis att använda.

Via www.lantmateriet.se kan ni gå vidare till historiska kartor, läsa om kartor genom tiderna och söka på ert område. Det kan vara svårt att orientera sig på gamla kartor om bebyggelsen är ändrad och vägar fått nya sträckningar. Då är kyrkan ett bra riktmärke. På gamla kartor framgår tydligt varför det heter "kyrka mitt i byn"! Utsnittet är hämtat från härads-ekonomiska kartan från 1920-talet och visar Kviinge kyrkby i norra Skåne, med medeltida kyrka och kyrkogård vid korsningen mitt i byn!

Den stora kyrkobyggnads- perioden 1760 - 1860

sid 161-178

Kort om kapitlet

Från år 1760 till 1860 mer än fördubblades Sveriges befolkning. Av detta kom ett stort behov av nya, större kyrkor, alternativt bygga till den befintliga om det var genomförbart. De flesta nya kyrkor byggdes i västra Sverige.

Till skillnad från förut, fanns nu övergripande centrala riktlinjer för hur kyrkor skulle byggas, t.ex. att de skulle uppföras i murverk, fast undantag förekom. Såväl utvändigt som invändigt var kyrkorna ljusa och enkla.

De kyrkliga handlingarna dop, vigsel och begravning var befästa i starka traditioner och i viss mån lagstadgade. Barn måste döpas inom åtta dagar efter födseln (underförstått närmaste följande söndag) och vigsel ske inför en präst, vilket inte varit självklart tidigare.

Kyrkogårdarna blev alltmer föremål för trender inom parkarkitektur. En viktig milstolpe i begravningsväsendets historia är 1815 års förbud mot gravar inne i kyrkorna.

Frågor - att diskutera

1. Vad var Överintendentsämbetet och vilken funktion hade det vad beträffar kyrkobyggnaderna i landet?
2. Vad kännetecknar en "Tegnérlada" och varför kallas det så?
3. 1686 års kyrkolag gav anvisningar om hur kyrkliga tjänster skulle gå till, bland annat kyrktagning som inte praktiseras längre. Vad innebar kyrktagning och hur gick en sådan till?
4. Predikstolarna kallas ibland för vårt tidigaste massmedium. Därifrån hördes inte enbart predikan, utan även kungörelser och nyheter som behövde komma till församlingens kännedom. Vad kunde det röra sig om?

5. *Los kyrka i Hälsingland byggdes 1819 som en tidstypisk salskyrka, vilket betyder att långhuset och koret är lika breda. I mitten av 1800-talet ändrades exteriören till så kallad historicerande blandstil. Se er omkring i hembygden - finns det några salskyrkor i närheten, eller några medeltidskyrkor som kraftigt byggts om för att rymma en större församling? Foto: Ingela Frid.*

Tipset

Är ni nyfikna på vad som hänt med er egen församlingskyrka de senaste seklerna?

Besök pastorsexpeditionens arkiv och ta reda på om där finns handlingar, räkenskaper, kartor, protokoll, brev m.m. som kan ge upplysningar.

Närmaste landsarkiv kan ha bevarade sockenstämmoprotokoll. I vissa fall kan sådana även finnas i kommunarkivet.

En hel del handlingar är digitaliserade Riksarkivet och tillgängliga i digitala forskarsalen, adress <https://sok.riksarkivet.se/digitala-forskarsalen>.

Särskilt kyrkornas räkenskaper ger mycket information, men kan vara svåra att läsa innan man vant sig vid äldre handstilar. Besök ändå gärna digitala forskarsalen och undersök vilka handlingar som finns från just er församling!

Er kyrkas historia är kanske ämnet för nästa studiecirkel?

Kyrkbyn i ett alltmer sekulariserat samhälle

sid 179-196

Kort om kapitlet

1800-talet var mycket händelserikt. Kommunerna bildades, järnvägsnätet byggdes, folkskolestadgan trädde i kraft 1842. Statskyrkan stod stark i seklets inledning, men började snart skakas av interna teologiska splittringar och väckelserörelsens framväxt i samhället. Konventikelpakatet var en lag från 1726 som förbjöd religiösa samlingar utan präst närvarande. Den framväxande väckelserörelsen trotsade alltmer detta förbud, då utbildade lekmän predikade och t.o.m döpte. Emigrationen till framför allt Amerika tog fart. Nästan en femtedel av Sveriges befolkning lämnade landet. Allt detta präglar kyrkans roll i samhället. Inom arkitekturen möttes gamla och nya stilideal på 1800-talet. Kända och omstridda kyrkoarkitekter var t.ex. C G Brunius och Helgo Zettervall. Jugendstilen slog igenom under tidigt 1900-tal och liksom andra rådande stilar påverkade den även kyrkornas utseenden.

Frågor - att diskutera

1. Under 1800-talet revs en tredjedel av Skånes medeltidskyrkor för att ge plats åt nyuppförda kyrkor. Kan vi föreställa oss ett sådant händelseförlopp äga rum idag?
2. I vilka delar av Sverige hade väckelserörelserna sina starkaste fästen? Märks något av detta idag och i så fall hur?
3. Vi upprepar Carin Bergströms fråga från bokens början; får man riva en kyrka? Ska alla kyrkor vårdas och underhållas? Vad förlorar vi för alltid, mer än en byggnad, när en kyrka försvinner?
4. *Vilka trosinriktningar finns på er ort idag? Gör en "snabbinventering" av alla kyrkor, frikyrkor, missionshus och kapell som finns, eller har funnits, som ni känner till. Notera gärna på en karta. Diskutera resultatet - är ni överraskade eller ser den "religiösa kartan" ut som ni hade trott?*

5. Frikyrornas byggnader präglas ofta av den traditionella lokala byggnadsstilen. Missionshuset på Jordö i Blekinges skärgård byggdes 1928 och byggnadsminnesförklarades 1993. Vad innebär byggnadsminnesförklaring? Varför tror ni att Jordö missionshus blev byggnadsminnesförklarat?
Foto: Ingela Frid

Tipset

Några av 1800-talets stora händelser, väckelserörelsen och utvandringen, går att studera i arkiv och litteratur men tillgången till handlingar är väldigt olika i olika delar av Sverige. En del arkiv finns kvar i frikyrkoförsamlingarnas ägo, andra kan ha lämnats till landsarkiv, arkivförbund eller folkrörelsearkiv. Kontakta närmaste hembygdsförening eller släktforskarförening för att få tips om vad som finns i just er bygd! Hembygdsföreningarnas årsskrifter innehåller ofta mycket intressanta och givande artiklar.

ELFTE SAMMANKOMSTEN?

Kanske vill ni avsluta studiecirkeln med att titta närmare på något som särskilt väckt ert intresse under läsningen och diskussionerna. Här följer några förslag.

- Gör studiebesök i en eller flera kyrkor och kyrkbyar, långt borta eller nära. Lokalhistoriker och hembygdsforskare finns (nästan) överallt, kontakta dem och boka en visning. Församlingen eller hembygdsföreningen på platsen kan lotsa er till rätt personer.
- Bjud in en föredragshållare som kan ge fördjupad kunskap i något ämne, t.ex. kyrkorestaurering, sakral konst eller gravvårdsinventering. Fråga studieförbundet om hjälp med arrangemanget. Föredragshållare vill i allmänhet ha ett arvode, så man får vara beredd på en viss kostnad.
- Delta gemensamt i en lämplig föreläsning som arrangeras av t.ex. en föreläsningförening, församling eller ett studieförbund (det behöver inte vara samma studieförbund som ni har er cirkel i samarbete med).
- Gör ett studiebesök i pastorsexpeditionens arkiv och/eller närmaste landsarkiv och ta reda på vad som finns om er kyrka och kyrkby. Kontakta arkivet i förväg och be om en gruppvisning!
- Besök en utställning eller en sommaröppen kyrka tillsammans.

Praktiska frågor

Ni bestämmer själva i gruppen hur ni vill arrangera er dag och vad den får kosta. Hyr buss, åk kollektivt eller kör med egna bilar, beroende var ni bor och vart ni ska åka. Ta med egen matsäck eller boka fika och lunch någonstans.

Genom sockenkyrkorna kan vi i hela landet uppleva och få kunskap om det svenska samhället, tidigare generationer, deras världsbild och levnadsvillkor under tusen år. (Ur Sockenkyrkonätverkets programförklaring).

Föreningen Sockenkyrkonätverket vill bidra till att bevara och sprida kunskap om våra sockenkyrkor. Sockenkyrkornas framtid angår alla som bor i landet, oavsett ålder, härkomst, trosuppfattning eller medlemskap i kyrkliga samfund.

Var och en som vill medverka till sockenkyrkornas bevarande är välkommen att bli medlem i nätverket. Läs mer på www.sockenkyrkonatverket.se.